CZU: 811.135.1'37
ORCID: 0000-0002-2969-4953

Aliona ZGARDAN-CRUDU
UPS „Ion Creangă",
(Chişinău)

IMPORTANŢA EVOLUŢIEI SEMANTICE A LEXEMELOR PENTRU FORMAREA NOMEMELOR ÎN LIMBA ROMÂNĂ

Evoluţia limbii este un fenomen complex, universal, determinat de modificarea realităţii, care se realizează permanent. Elocventă, în acest sens, este legătura dintre limbă şi cultură: ambele se influenţează reciproc, în evoluţia în care sunt antrenate. Se consideră că vocabularul bogat al unei limbi ilustrează bogăţia culturii poporului care vorbeşte această limbă; o cultură bogată implică existenţa unui vocabular bogat al limbii poporului respectiv. Or, cultura, ca şi limba, evoluează permanent, întrucât încontinuu apar realităţi, obiecte, fenomene (referenţi) noi. Respectiv, aceşti referenţi sunt cunoscuţi cu un nume (unitate denominativă, denumire, nomem), care apare în limbă în urma realizării diferitor procedee de denominare (derivare, conversiune, contaminare, abreviere, împrumut, calchiere etc.). Este interesant, în acest context, statutul de nomem al cuvântului polisemantic: un singur cuvânt polisemantice înglobează mai multe nomeme, întrucât simbioza dintre semnificantul cuvântului şi fiecare semnificat (semem) al său constituie o unitate denominativă. Aşadar, dacă un cuvânt are, de exemplu, cinci sensuri, el este utilizat în calitate de nomem pentru cinci referenţi, deci cuvântul este nume de cinci ori.

Existenţa mai multor nomeme în cadrul unui singur cuvânt este generată de fenomenul derivării semantice. Acesta din urmă se explică prin faptul că, frecvent, apariţia referenţilor noi nu este însoţită de constituirea noilor unităţi lexicale (cuvinte), pentru a le denumi. Se recurge, în astfel de cazuri, la folosirea repetată unor cuvinte deja existente în limbă, dar cu un sens nou. Acest fenomen este unul *onomasemasiologic*, ca şi metasemia, întrucât implică atât semnificantul, cât şi semnificatul cuvântului (Bahnaru, 2009, p. 166). Aşadar, în felul acesta, vocabularul limbii se îmbogăţeşte din punct de vedere calitativ, nu şi cantitativ (apare un sens noi, deci şi un nomem nou, nu însă şi un nou cuvânt). Prin urmare, nu putem vorbi despre o echivalenţă cantitativă între sistemul lexical al limbii şi sistemul ei denominativ; totodată, este dificil să estimăm prevalenţa numerică a vreunuia dintre aceste sisteme.

În legătură cu lipsa de congruenţă simetrică între latura materială şi cea ideală a cuvântului polisemantic, trebuie să amintim că aceasta este numită *dualism asimetric al semnului lingvistic* şi că în sistemul de sensuri ale cuvântului polisemantic, sememele se formează prin derivare semantică; aşa cum familia lexicală este constituită din cuvinte cu aceeaşi rădăcină, semantemul este format din sememe care conţin seme comune.

BDD-A30758 © 2019 Academia de Științe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:00:06 UTC)

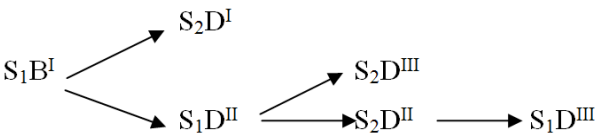
Anume în jurul rădăcinii cuvântului/sensului de la care se produce derivarea se grupează unităţile noi, derivate (cuvinte derivate/sensuri derivare). Rădăcina este nucleul familiei lexicale, tot aşa cum semele comune, prezente în sememele semantemului, constitui nucleul semantemului. Astfel, devine evident faptul că derivarea semantică este în legătură cu polisemia în limbă şi cu denominarea: derivarea semantică poate fi considerată cauză, iar polisemia – efect. În acest articol, ne-am propus să analizăm fenomenul derivării semantice, care determină, aşa cum am menţionat supra, atât apariţia unui sens nou, cât şi a unui nou nomem. Trebuie să menţionăm însă că acest lucru de multe ori este îngreuiat din cauza necunoaşterii sensurilor etimologice ale cuvintelor, a tipologiei derivării sensurilor şi a ierarhizării acestora în structura semantemului. Astfel, pentru a pătrunde în esenţa modificărilor semantice ale cuvintelor, este necesară cunoaşterea etimonului, a cauzelor care duc la îmbogăţirea semantemului cu sememe noi, deoarece în cazul mai multor cuvinte moştenite din limba latină sensul primar, numit şi *de bază, etimologic,* este considerat învechit; vorbitorii nu-l mai cunosc şi el nu este atestat în vorbire (decât doar, poate, în unele graiuri). Frecvent, aceste cuvinte sunt cunoscute şi funcţionează în timpul de faţă cu alt sens. În acest context, pentru a prezenta modul de constituire a semantemelor în limba română şi de funcţionare a unui singur cuvânt cu mai multe funcţii de denominare, ne-am propus să analizăm semantemul cuvintelor *ciumă, braţ* şi *dihanie* în DEXI, DEX şi DLR.

În DEXI, cuvântul *ciumă* este prezentat cu următoarele sensuri: 1. Boală infecţioasă şi epidemică, foarte gravă, la oameni şi la animale, acută sau cronică, al cărei agent patogen este transmis prin înţepătura paraziţilor animalelor infectate, prin contact direct sau ingestie de organisme animale infectate, caracterizată prin febră mare, diaree, delir, tumefacţii ale ganglionilor etc.; pestă. 2. Ext. (pop.) Umflătură pe tulpina porumbului. 3 (în mit. pop.) Fiinţă închipuită ca un monstru, ca o babă sau ca moartea, despre care se crede că aduce ciuma. 4. Fig. Femeie foarte urâtă (şi foarte rea). 5. Fig. Mizerie, năpastă, nenorocire mare. 6. Compus: (bot.) *ciuma apelor* = plantă erbacee acvatică, cu tulpina lungă, subţire, ramificată, care se fixează prin rădăcini pe fundul apelor (*Elodea canadensis*) (DEXI, s.v. *ciumă*). DLR însă conţine pentru *ciumă* următoarele sensuri: I.1. Umflătură (pe din afară albie, pe dinăuntru neagră), ce creşte pe firele de păpuşoi, îndeosebi când vremea este ploioasă. 2. (bot.) Ciumă. II.1. (med.) Boală acută numită şi pestă, infecţioasă şi molipsitoare la oameni (mai ales la rozătoare), cu manifestări (de obicei, combinate) pe piele, ganglionare, pulmonare. 2. (personificare, mit., pop.) Fiinţă mitologică despre care se spune că aduce boala numită ciumă. III (fig.) 1. (în batjocură şi în înjurături) Persoană (mai ales femeie) urâtă, rău îmbrăcată, rea, nesuferită, urgisită, îngrozitoare, scârboasă. 2. Mizerie, năpastă, pacoste, nenorocire (mare) (DLR, I/II, VIII, s.v. *ciumă*).

Luând ca bază ideea că omul a folosit, de multe ori, în necesitatea de a desemna referenţii noi, cuvinte pe care le cunoştea deja şi că acestea denumeau, la început, obiecte din proxima lui vecinătate, am putea afirma că sensul de bază, etimologic al cuvântului *ciumă* este „umflătură (pe din afară albie, pe dinăuntru neagră), ce creşte pe firele de

BDD-A30758 © 2019 Academia de Științe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:00:06 UTC)

păpuşoi, îndeosebi când vremea este ploioasă”. Această presupoziţie, oarecum subiectivă, la prima vedere, este susţinută de etimonul cuvântului dat: lat. *cyma* „umflătură”. Prin urmare, sensul I.1 din DLR, I/II, VIII, necunoscut în prezent de majoritatea vorbitorilor limbii române, este primar, etimologic, din care derivă, direct sau indirect, toate celelalte sensuri, inclusiv sensurile care, în dicţionarele contemporane, precizăm, sunt plasate pe primele locuri în semantemul lui *ciumă*. Posibil, derivarea semantică s-a produs conform filiaţiei semantice arborescente (am folosit sigla *SB* pentru termenul *sens de bază* şi *SD* – pentru termenul *sens derivat*):

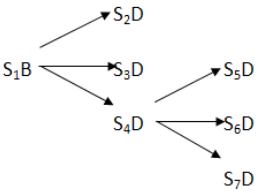
Semul „nenorocire, năpastă”, comun tuturor sememelor lui *ciumă,* este prezent explicit în I S_1B, I S_2D, II S_1D şi implicit în II S_2D, III S_1D, III S_2D, fiecare nod de derivare însă conţinând un sem comun mai îngust, specializat, prezent în sensurile derivate din acest nod: nodul de derivare I S_1B conţine semul „boală, maladie”, comun sememelor I S_2D şi II S_1D; nodul de derivare din II S_1D promovează în sememele derivate II S_2D şi III S_2D semul comun „flagel”; nodul de derivare II S_2D generează un singur sens – III S_1D şi conţine semul comun acestor două sememe (II S_2D şi III S_1D) „necaz cauzat de ceva sau de cineva”. Nodurile de derivare mediază derivarea sensurilor secundare din sensul primar şi, în acelaşi timp, relevă semnul motivaţional particular ce stă, de fiecare dată, la baza derivării fiecărui sens. Sensul primar, în prezent, este mai puţin, sau aproape deloc, cunoscut, dar s-a păstrat în anumite graiuri româneşti. Prin urmare, un studiu cu referinţe în domeniul etimologiei, plasat pe un suport diacronic, cu o abordare a faptelor de limbă în sincronie, relevă evoluţia semantică a cuvântului *ciumă* şi explică utilizarea acestuia în calitate de nomem pentru şase referenţi.

Prezintă interes, pentru elucidarea fenomenelor de limbă studiate în acest articol, semantemul cuvântului *braţ*, aşa cum este el prezentat în DEX:

Braţ, braţe, s.n. 1. Segment al membrului superior cuprins între cot şi umăr; partea de la umăr până la încheietura mâinii. 2. Cantitate care se poate cuprinde şi duce în braţe. 3. Fig. (În sintagma) Braţe de muncă = muncitori. 4. Obiect sau parte a unui obiect care seamănă cu braţul (1). 5. Parâmă legată la capătul unei vergi şi care serveşte la manevrarea laterală a acesteia. 6. Distanţa de la un punct fix la linia de acţiune a unei forţe. 7. Ramificaţie a cursului principal al unei ape curgătoare. – Lat. brachium.

Analizând semantemul acestui cuvânt, stabilim că primul sens este primar; de la acesta au derivat, în raze, sensurile 2, 3 şi 4, iar de la sensul 4 au derivat, iarăşi în raze, sensurile 5, 6 şi 7. Semantemul cuvântului *braţ* s-a format prin derivare semantică arborescentă, întrucât, în afară de derivarea semantică în raze (numită şi *radială*), se realizează şi derivarea semantică în lanţ: de la sensul 1 s-a format sensul 4, iar de la sensul 4 s-a format sensul 5/6/7:

BDD-A30758 © 2019 Academia de Științe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:00:06 UTC)

Prezintă interes faptul că acest cuvânt a ajuns să desemneze, în baza relaţiilor de contiguitate (2, 3, 6) şi de similitudine (4, 5, 7), referenţi care, la prima vedere, nu au nimic în comun. Doar o analiză complexă, realizată cu minuţie, ajută la stabilirea relaţiilor derivaţionale din interiorul semantemului acestui cuvânt şi la explicarea statutului său de nomem pentru şapte referenţi diferiţi.

Nu mai puţin interesantă este modalitatea de constituire a semantemului cuvântului *dihanie*, care are următoarele sensuri**:** 1. Animal sălbatic, fiară, jivină. 2. Fiinţă ciudată, monstruoasă, namilă, monstru. 3. Fiinţă, vietate [Pl. şi: dihanii]. – Din sl. dyhanije „răsuflare”. Semantemul acestui cuvânt s-a format prin derivare semantică în lanţ:

$$S_3B \longrightarrow S_1D \longrightarrow S_2D$$

În această schemă, primar este al treilea sens, din care derivă primul sens, ce serveşte în calitate de bază derivaţională pentru sensul al doilea. În cazul acestui cuvânt, este şi mai uşor a stabili traseul derivării semantice: întrucât cuvântul slav *dyhanije* are sensul primar „răsuflare”, putem afirma că acesta a fost utilizat, iniţial, în limba română cu sensul al treilea: „fiinţă, vietate”, de la care s-a format sensul „animal sălbatic, fiară, jivină”, deoarece şi animalele sălbatice sunt fiinţe, iar faptul că acestea, de multe ori, sunt fioroase, ciudate, monstruoase, deci se aseamănă cu o namilă, cu un monstru, ne permite să afirmăm că de la primul sens s-a format al doilea sens. În prezent, cuvântul este cunoscut şi utilizat preponderent cu primele două sensuri, în timp ce al treilea sens – primar – aproape că este învechit, întrucât rareori este utilizat, cunoscut de către vorbitorii limbii române. Oricum ar fi, acest cuvânt înglobează trei nomeme.

În concluzie, menţionăm că evoluţia calitativă a sistemului lexical al limbii (apariţia sensurilor noi) implică evoluţia sistemului ei denominativ – fenomen mai puţin studiat în literatura de specialitate, dar care este complex şi de o importanţă deosebită în ceea ce priveşte studierea şi explicarea fenomenelor derivării semantice şi polisemiei.

Referinţe bibliografice:

1. BAHNARU, Vasile. *Elemente de semasiologie română*. Chişinău: Ştiinţa, 2009.
2. *Dicţionarul explicativ al limbii române* (DEX). Bucureşti, 1996.
3. *Dicţionarul limbii române (Dicţionarul Academiei)* (DLR). Sub redacţia lui S. Puşcariu. Bucureşti, 1913-1936, vol. I, partea II, fascicula I-IX; vol. II, partea I.
4. ПАВЕЛ, В.. *Лексическая номинация*. Кишинэу: Штиинца, 1983.

BDD-A30758 © 2019 Academia de Științe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:00:06 UTC)